

Uitsig op sending in 'n Israelitiese "oeslied": Psalm 67¹

J. du Preez
Dept. Praktiese Teologie en Missiologie
Universiteit van Stellenbosch
STELLENBOSCH
E-pos: ces@maties.sun.ac.za

Abstract

Perspectives on mission in an Israelite "harvest" song: Psalm 67

*This article starts with a translation of the Hebrew text of Psalm 67, some remarks on introductory questions and some exegetical notes. The following dimensions of mission are identified: insight into the missionary character of the Abrahamic covenant; the notion of *missio Dei*; exemplary living among the nations; intercessory prayer for the world; generosity towards non-Israelites. Other aspects that are touched upon include the following: the longing that life-giving knowledge may reach the nations; that Israel and the nations should form one worshipping people of God; viewing the cosmos as part and parcel of God's renovating work; realising that everything leads to God's glorious final reality; praising God for what He is and does. In conclusion, attention is drawn to the liturgical context within which these dimensions function; thus stressing the significance of divine worship for the mission of God's people in the world.*

1. Teks van Psalm 67

Ter wille van die bespreking van Psalm 67 word 'n eie vertaling gegee:

¹ Graag voldoen ek aan die versoek van die Redaksie om 'n bydrae te lewer vir hierdie nommer van *In die Skriflig* wat aan prof. J.A. van Rooy opgedra word. Ek het hom in die vroeë sewentigerjare ontmoet tydens 'n sendingwetenskaplike byeenkoms vir Transkei-sendelinge van die Ned. Geref. Kerk te Port Edward in Natal, waarheen hy as hoofspreker genooi was. Sy vriendelikheid, kennis van sy vakgebied en die wyse waarop hy dit aan ons oorgedra het, het op al die aanwesiges 'n blywende indruk gemaak. Sedertdien het ons paaië 'n paar maal by sendingwetenskaplike werkgemeenskappe gekruis. Mag hy ná die aanvaarding van sy emeritaat, miskien op 'n ietwat rustiger wyse, nog veel vrugbare jare deurbring in diens van die kerk van Jesus Christus en die koms van die koninkryk van God!

1. Vir die koorleier: met snarespel. 'n Psalm, 'n lied.
2. Mag God ons genadig wees en ons seën,
mag Hy ons vriendelik aankyk,
3. sodat u pad op aarde geken mag word,
u reddingskrag vir alle nasies.
4. Mag die volke U dank en loof, o God,
al die volke U dank en loof!
5. Laat die nasies bly wees en van vreugde sing
omdat U die volke regverdig regeer
en die nasies op aarde lei.
6. Mag die volke U dank en loof, o God,
al die volke U dank en loof!
7. Die land sal sy vrug gee.
God, ons God, sal ons seën.
8. God sal ons seën,
en al die eindes van die aarde moet Hom eerbiedig dien!

2. Vorm, inhoud en eenheid

Dit is merkwaardig hoe verskillend daar oor die vorm en inhoud van hierdie kleinood in die Psalms geoordeel word. Terwyl Buitendijk (1969:787) nie veel van die digterlike kwaliteit van die lied dink nie, besing Lamparter (1958:318) dit as 'n meesterlike voorbeeld van psalmpoësie: "ein kleines liturgisches Kunstwerk". Terwyl Blocher (1995:20) dit opgewonde beskrywe as bedrieglik eenvoudig soos 'n slukkie water, vind Beaucamp (1976:275) die struktuur sowel as die betekenis van die lied "particulièrement difficile".

Met vorm en inhoud hang die kwessie van *eenheid* ten nouste saam. Jefferson (1962:204) beskou verse 4-6 as 'n lied op sy eie, met die omringende 2-3 en 7-8 as 'n aparte oesdanklied wat moontlik later bygevoeg is. Beaucamp (1976:275) meen vers 5 is 'n latere toevoeging, terwyl Motyer (1994:527) dié vers juis as sentraal in die lied sien. Etlke kommentatore reken die refrein (v. 4 en 6) behoort ook ná vers 8 herhaal te word (bv. Böhl, 1947:112; Taylor, 1955:349). Maar in sy studie oor Bybels-Hebreeuse digkuns wys Van der Lugt (1980:304) daarop dat een van die mees opvallende vergissinge in verband met die vormbeginsels van Hebreeuse poësie die opvatting is dat 'n keervers juis altyd aan die einde van 'n perikoop móét staan. Hy sê in Psalm 67 vorm verse 2-3 en 7-8 'n omsluitende geheel (*inclusio*) wat aan die lied 'n simmetriese struktuur verskaf waarbinne die keerverse 4 en 6 voldoende tot hulle reg kom, sodat die psalm uit drie duidelike strofes opgebou is. Ter bevestiging van die eenheid van die lied word hier nog op die treffende opmerking van Delitzsch (1880:239) gewys, naamlik dat die uitdrukking "seën ons" drie maal voorkom (2, 7, 8), sodat die geheel die stempel van die drievoudige priesterlike seën dra.

3. Aanleiding, soort en ontstaanstyd

Een van die vernaamste redes waarom die kort Psalm 67 deur sommige as “moeilik” ervaar word, hang saam met die probleem om te probeer vasstel met watter soort psalm ’n mens hier te doen het. Tekenend hiervan is die naam van Prinsloo (1994:231) se artikel in *Old Testament Essays*: “Psalm 67: harvest thanksgiving psalm, (eschatological) hymn, communal prayer, communal lament or ...?” Verreweg die meeste uitleggers meen (veral n.a.v. die verwysing na ’n oes in v. 7) dat die psalm gedig is om gesing te word as ’n danklied vir ’n goeie oes op die land (o.a. Arens, 1961:187; Smal, 1956:107; Van der Ploeg, 1971:385). As sodanig word dit dan gewoonlik met een van Israel se oesfeeste verbind, meesal met die “fees van die oes” (Eks. 23:16), in later tye bekend as Pinksterfees (vgl. byvoorbeeld Noordtzijs, 1973:20). Daar is egter uitleggers soos Taylor (1955:349) en Helberg (1981:140) wat spesifiek aan die loofhuttefees dink (vgl. Deut. 16:13-15; Lev. 23:34-43). Taylor dink aan dié fees, nie alleen omdat dit so ’n vrolike fees was nie, maar ook omdat dit as die belangrikste van die pelgrimsfeeste beskou is (Sag. 14:16-19). In Levitikus 23:39 word dit inderdaad selfs “die fees van Jahwe” genoem.

Kroll (1987:182) sê die reikwydte van die psalm verhoed eintlik dat ’n mens dit kan beperk tot ’n liturgiese stuk met die oog op ’n oes-insameling. Weiser (1962:473-4), wat self ook aan die psalm as ’n danklied vir die oes dink, sê egter daarby die klem val nie op die fisiese oes nie, maar op die gedagte dat God deur die geskiedenis van Israel heen die volkere reddend rig en lei. Binne hierdie gedagtegang van die psalm word die dank vir die oes totaal oorskadu deur die sterk eskatologiese uitsig op die volke. Sommige verstaan die lied dan ook voluit eskatologies (Buttenwieser, 1969:787; Wahl, 1992:243). ’n Ander uitlegger sê die volk van God beklemtoon in die lied die natuur van God eerder as die gang van die natuur en sy vrug (Anderson, 1977:478). Die hervormer Luther (1962:314) verstaan dit as ’n profetiese gebed vir die koms van Christus en die verspreiding van die evangelie in die hele wêreld.

Talle verklaarders roep die hulp van ander Skrifgedeeltes in om die aard van dié psalm te probeer vasstel. So meen Perowne (1883:528) dat Psalm 67 moontlik net soos 65 met die oog op ’n oesinsameling gedig is. Davison (s.j.:323) beskou Psalm 65-67 as ’n eenheid deur die wyse waarop hulle God se werk vir sy eie volk en die bekering van nasies met mekaar verbind. Kirkpatrick (1906:372-373) meen die trilogie is duidelik geïnspireer deur die herinnering aan ’n groot uitkoms uit ’n noodsituasie, “calculated to make a deep impression upon the nations, which might be regarded as the pledge if not the commencement of the visible divine rule of righteousness upon the earth”. Hy sê die geweldige neerlaag van die Assiriese leër van koning Sanherib tydens ’n opmars teen Israel in die dae van koning Hiskia was presies so ’n gebeurtenis (Jes. 37:30-38). Die probleem met dié aanvaarbare siening is dat dit nie deur genoegsame getuïenis gerugsteun word

nie. Weissblueth (by Wittstruk, 1994:702) neem die vier Psalms 65-68 as 'n eenheid vanweë die gesamentlike liturgiese aanduiding *mizmôr sîr* ('n psalm, 'n lied) en hulle klem op God se voortdurende voorsienigheid. Dahood (1968:632) vergelyk Psalm 67 met Psalms 4, 65 en 85 (wat hy almal as gebede vir reën beskou) en verklaar dan dat die woordeskat en idiome aantoon dat Psalm 67 spesifiek om reën bid, al kom die woord vir reën nêrens daarin voor nie.

Die problematiek rondom die vasstelling van die aard van Psalm 67 hang ten nouste saam met die vertaling van die werkwoorde. So verklaar Tate (1990:154) dat die lied groot probleme in hierdie verband bied. Meer as 'n eeu gelede het Perowne (1883:529) dit die enigste werklike probleem vir die verstaan van die lied genoem. Behalwe vir vers 7.a, wat 'n perfektum bevat, is al die werkwoorde imperfekta wat as verlede, teenwoordige of toekomstige tyd vertaal kan word, of as gebedsversoeke of -wense (resp. ook prekatiewe of optatiewe genoem).

Prinsloo (1994:239) meen die probleem om die aard van die lied te probeer vasstel, asook die modus en tydvorm van die werkwoorde (wat so nou hiermee saamhang), het heeltemal te veel klem in die navorsing ontvang. Dit het onder andere meegebring dat die unieke karakter van die lied nie voldoende tot sy reg kom nie. Hy meen nóg die opskrif nóg die inhoud werp lig op die kultiese *Sitz im Leben*. Die lied is so geskrywe dat dit eintlik in verskillende situasies kan funksioneer. Dit sou dus wel 'n dank- of gebedslied vir die oes genoem kan word, mits onthou word dat die lied ook veel meer as dit is. (Daarom dat "oeslied" in die opskrif van hierdie artikel in aanhalingstekens geplaas word.) Die vriendelike aangesig van God skyn oor die Godsvolk deur 'n goeie oes op die land, maar ook deur soveel ander seëninge.

Oor die *ontstaanstyd* loop die menings hoofsaaklik in twee hoofstrome uiteen: die tyd vóór die ballingskap, en daarná. Ter ondersteuning van die pre-eksiliese tyd wys Jefferson (1962:201) byvoorbeeld op die sterk Ugaritiese invloed op die woordeskat van Psalm 67. Hierteenoer verklaar Sabourin (1974:327) dat dit bloot bewys dat Ugarities en Hebreeus verwant is. Wat die post-eksiliese tyd betref, sê Briggs en Briggs (1907:93) byvoorbeeld die universalisme en vriendelikheid teenoor die nasies in die psalm veronderstel 'n tyd ná dié van Nehemia. Die feit is dat die ontstaanstyd heeltemal onseker is (Leupold, 1972: 486; Rogerson & McKay, 1977:81). Die Septuaginta en Vulgata noem wel Dawid as skrywer, maar die Hebreeuse teks gee geen aanduiding daarvan nie.

4. Indeling

In paragraaf 2 is reeds attent gemaak op die simmetriese struktuur van Psalm 67, waarvolgens dit uit drie duidelike strofes opgebou is. Die driedeling 2-3, 4-6, 7-8 is dan ook die mees algemene, al verskil die bewoording by die onderskeie uitleggers effens, afhangend van waar hulle die klem op die betrokke

onderafdeling laat val, of hoe hulle die werkwoorde interpreteer. 'n Moontlike bewoording vir die dieldeling, wat dadelik die missionêre sin van die lied laat blyk, is die volgende:

- Israel bid om God se seën oor hulleself ter wille van ander volke (2-3).
- Die versugting dat die nasies God met blydskap as regverdige Koning en Leidsman sal loof (4-6).
- Die versekering van seën oor Israel skep voortgaande vertroue dat alle volke God sal dien (7-8).

5. Eksegetiese aantekeninge

5.1 Afdeling een: Israel bid om God se seën oor hulleself ter wille van ander volke (v. 2-3)

Vers 2 kom in die vorm van 'n wens wat wesenlik 'n gebed is omdat dit voor die aangesig van God uitgespreek word (Ridderbos, 1958:178). Hierdie gebed eggo drie van die sleutelwerkwoorde van die Aäronitiese seën van Numeri 6:24-26: *genadig* wees ... *seën* ... *vriendelik aankyk* (letterlik: sy aangesig by ons laat skyn, soos in Ps. 4:7). Die psalmis begeer namens die volk van God dat “de onthulde tegenwoordigheid van het lichtende liefdesaangezicht des Heeren” hulle op hulle lewenspad sal begelei (Noordtzi, 1973:20). Die skynende aangesig vertolk blydskap en vreugde. Die teenoorgestelde is die verborge aangesig van God, wat onsekerheid en vrees by sy kinders wek (Ps. 13:2; 30:8); daarom die versugting van die Godsvolk, volgens die vertaling van Peterson:

God, mark us with grace
and blessing. Smile!

Die seën wat God se glimlag oor sy volk bring sodat hulle op hulle beurt kan glimlag, is omvattend. Dit bestaan onder meer in God se voortgaande teenwoordigheid by sy volk; vrug op die lande en kuddes in die veld (Deut. 28:2-14); dou en reën (Ps. 133:3; Hos. 6:3); vrugbaarheid, gesondheid en oorwinning oor vyande (Deut. 7:14-16); sukses in al hulle ondernemings (Ps. 115:12-15). Dit gaan ten diepste om 'n lewende verhouding met die lewende God self, want slegs binne so 'n verhouding kan aardse voorspoed as 'n seën van God beskou word (McDonald, 1977:55).

Beyerlin (1992:34-40) redeneer breedvoerig dat *ittānu* (met ons) in vers 2 eintlik *ittēnu* (ons ploegskare) moet lees. Die digter vra dus dat God die ploegskare sal seën, 'n gedagte wat dan ooreenstem met die oes waarvan vers 8 spreek. Prinsloo (1994:242) wys egter daarop dat, hoewel dit ooreenstem met vers 8, dit minder goed in die onmiddellike verband pas. En in die lig van die breëre opvatting van

seën, soos reeds uiteengesit, is God se seën oor die ploegskare buitendien daarby ingesluit.

Met watter doel begeer die volk die seën van God vir hulself? Vers 3 gee die antwoord:

sodat u pad vir die mense op aarde duidelik mag wees,
u reddingskrag vir alle nasies.

Enkele uitleggers soos Dahood (1968:126) vertaal vers 3 voorwaardelik en verbind dit met die daaropvolgende vers 4 in plaas van met die voorafgaande vers 2: *indien* die mense God ken (v. 3), sal hulle hom loof (v. 4). Prinsloo (1994: 235, 243) wys egter daarop dat 3a/3b 'n finale sin is wat sintakties baie nou met die voorafgaande 2a/2b verbind is. Vers 2 loop op 3 as doel uit. Dit is dan ook die siening wat in byna alle kommentare en vertalings na vore kom. Die goddelike lig wat oor Israel skyn (v. 2), moet uitstraal oor die volkerewêreld, sodat die nasies God se pad sal leer ken. Hierdie pad (v. 3a: u pad) is 'n *heilspad*, soos die parallelle lid 3b ("u reddingskrag") laat blyk. God se pad, sê Perowne (1883:529) tereg, "is His purpose of grace, His salvation as vouchsafed first to Israel and afterwards to the world" (vgl. Van Uchelen, 1977:182).

5.2 Afdeling 2: Versugting dat die nasies God met blydskap as regverdige Koning en Leidsman sal loof (v. 4-6)

Verse 4-6 vorm 'n sentrale afgeronde eenheid binne die Psalm as geheel, met die identiese verse 4 en 6 as die raamwerk rondom vers 5. Hier kom die vraag na die aard van die ses werkwoorde wat die volkere as subjek het, sterk na vore. Is hulle as feite van die hede te vertaal, soos byvoorbeeld die Franse vertaling van Louis Segond doen, of as feite van die toekoms (bv. Statenvert.; Afr.V), of as iets wat behoort gedoen te word (bv. Alte Testament; Bruns), of as wens of versoekgebede, soos verreweg die meeste uitleggers en vertalings hulle verstaan? (bv. Hupfeld & Nowack, 1888:132; RSV; TEV; JB; NXV). Sekerheid sal hieroor nie maklik verkry word nie. Du Toit (1958:1197) wys egter met goeie reg daarop dat, hoe die werkwoorde uiteindelik ook al vertaal behoort te word, die digter oortuig is dat wat hy in verse 4-6 sê, wel in vervulling *sal* gaan (vgl. Maclaren, 1940:172). Al die volke van die wêreld moet die God van Israel prys. Reeds die simmetriese wyse waarop die digter sy woorde vir "volkere" rangskik, help om die gedagte van universaliteit te versterk:

- (a) 'ammîm (v. 4)
- (a) 'ammîm (v. 4)
- (b) l'ummîm (v. 5)
- (a) 'ammîm (v. 5)
- (b) l'ummîm (v. 5)
- (a) 'ammîm (v. 6)
- (a) 'ammîm (v. 6)

Tate (1990:154) herinner daaraan dat 'am soms na 'n subgroep binne Israel self kan verwys (bv. na die Israelitiese troepe in Jos. 8:5), maar wys dan dadelik daarop dat dit ook na nie-Israelitiese volke kan verwys (bv. Eks. 15:14-15). Hy sê hierdie feit, saam met die verwysing na *gôjim* in vers 3 van die Psalm, laat duidelik sien dat hier van ander volke sprake is. 'n Mens kan ook nog wys op die omvattende uitdrukkinge "al die volke" in verse 4 en 6 en "al die eindes van die aarde" in vers 8. Waar ook al 'n volk op aarde is, moet God geprys word. Die werkwoord vir prys (*jḍh*) is 'n hifil imperfektum wat dank of prys kan uitdruk. Tate (1990:154) dink aan iets soos "dankend loof" (vgl. Du Preez, 1980:41-43). Die nasies moet bly wees en van vreugde sing (v. 5). Die rede? God oordeel (regeer) hulle in alle billikheid en lei hulle in die sin van *genadig* lei (Du Toit, 1958:1197). 'n Seënryke regering en seënryke leiding van die nasies word hier bedoel (Miga 4:3). God oordeel "fair and square" (Peterson) en lei met "shepherd-like concern" (Kidner, 1977:237). Daarom moet die nasies die futiliteit van die aanbidding van hulle eie gode besef en die heerskappy van die God van Israel as die enigste erken (vgl. 1 Kon. 8:59-60). Dit gaan déúr alles en in alles en ná alles om die lof van die één ware God. Dit behoort Israel en al die nasies te verenig in één aanbiddende gemeenskap.

5.3 Afdeling 3: Versekering van seën oor Israel skep voortgaande vertroue dat alle volke God sal dien (v. 7-8)

Hierdie afdeling vorm 'n eenheid met 'ares as eerste en laaste woord daarvan. Vers 7a bevat die enigste perfektum (*ntnh*), sodat verreweg die meeste kommentare en vertalings dit as historiese feit weergee: "Die land (aarde) het sy oes gelever" (bv. Weber, 1993:561; Eerdmans, 1947:321; Canisius; RSV). Maar baie vertaal dit ook toekomstend (bv. Van Gemeren, 1991:442; AV; RV; NIV). Een uitlegger wat dit so vertaal, noem dit 'n perfektum van vertroue (Ridderbos, 1958:177), terwyl 'n ander dit toekomstend weergee in die sin van 'n profetiese perfektum (Blocher, 1995:20). Nog andere verstaan dit as gebedsbegeerte: "May the earth yield ..." (bv. Anderson, 1977:480).

Prinsloo (1994:238) meen die werkwoord moet nie as 'n voltooide handeling gesien word nie, omdat 'n mens daardeur die psalm te veel tot 'n danksegginglied vereng. In dié geval sou 'n vertaling in die teenwoordige tyd goed pas: die aarde lewer sy oes (vgl. byvoorbeeld die vertaling van Obbink; Leidse Vert.). Dieselfde sou dan geld vir die daaropvolgende twee seënwerkwoorde (v. 7b, 8a), wat eintlik as "gebedskommentaar" op vers 7a verstaan kan word: "God ... seën ons". Dat die land sy opbrings sal gee, word in Levitikus 26:4 as belofte vir Israel gegee indien hulle as verbondsvolk die Here opreg dien (kyk 26:1-5 en vgl. Ps. 65:10-14; 85:13). As die oes in Israel misluk het, het die nasies gespot (Joël 2:17). Maar wanneer Israel op allerlei wyse geseën is, het die spot

verdwyn (Joël 2:19) en sou die nasies via Israel die Here soek (Jer. 33:9; Sag. 8:20-23).

Dit is opmerklik dat Psalm 67 deurgaans die naam *'elôhîm* vir God gebruik, soos gebruiklik in Psalms 42-83, wat dan ook bekend staan as die "Elohitiese" versameling (Kirkpatrick, 1906:223). Sommige uitleggers wil minstens by 7b lees: "Jahwe ons God" (bv. Kraus, 1989:39). Ander wys egter daarop dat God in Psalm 67 as God van Israel bely word (v. 7), sowel as die een wat die nasies regeer en lei en red (v. 3, 5). En *dit* is Jahwe, sodat die Godsnaam Elohîm hier in elk geval sinoniem met die verbondsnaam Jahwe is (Valeton & Obbink, 1912: 369).

Wat die imperfektumvorm van die laaste werkwoord betref (8b), kan veral gevra word of dit toekomstig vertaal moet word, byvoorbeeld om sekerheid van gebedsverhoring uit te druk (AmpB; RV); of as doelstelling (NBG; NEB); of as iets wat behoort te gebeur (Gute Nachricht; REB; NAV); of as gebedsvergugting of -versoek (La Bible; CEV), sodat dit 'n mens herinner aan die bede: "Laat u koninkryk kom." Moffat vertaal die hele vers 8 treffend as gebedversoek:

Bless us, o God, bless us,
till men revere thee to the world's far end.

Hoe 'n mens hier ook al moet vertaal, in die konteks van dié psalm as geheel wil die biddende gemeente volgens vers 8 hê dat God deur sy seen oor sy volk die hele wêreld tot seen sal wees. As hierdie seen spesifiek 'n oes op die land is, moet dié oes die nasies na God help lei. Deur dit wat Israel deur genade *ontvang* het, moet die nasies hulle na God wend. Die fisiese oes op land wil dus meer wees as bloot *simbool* van die komende wêreldwye oes van nasies soos sommige meen (bv. M'Caw & Motyer, 1970:491). Dit is eerder 'n goddelike *waarborg* daarvan (Noordtjiz, 1973:21). Die hele wêreld moet daartoe kom om God te "vrees" (vgl. Ps. 33:8). In die lig van Psalm 67 self (v. 3), sowel as in die lig van die voorafgaande Psalm 66 (v. 16), moet vrees hier verstaan word as die eerbiedige dien van Jahwe deur mense uit alle nasies. Dit is 'n egte bekering tot en egte aanbidding van die God van Israel (Ps. 22:28).

6. Die missionêre betekenis van Psalm 67

Wanneer Hedlund (1991:83-86) voorbeelde gee van psalms met wat hy noem "a distinctly missionary content", is Psalm 67 een daarvan. Vanselfsprekend kan dit nog nie sending in die Nuwe-Testamentiese sin insluit, waarvan die transkulturele uitgaan na die nasies om die Woord aan hulle te verkondig 'n integrale deel vorm nie. Dit gee 'n mens egter nie die reg om sending in Psalm 67 as "quasi-missionarisch" te kwalifiseer, soos Beyerlin (1992:47) doen nie. Die verbreding van die Ou-Testamentiese Godsvolk se horison "in universalistiese Erwartung

und Verantwortung” waarvan hy self gewag maak, is ’n wesenlike aspek van wat onder “sending” verstaan mag (en moet) word. Die ondersoek van die Psalm bring ’n aantal missionêre dimensies na vore wat ten nouste met mekaar saamhang en soms in ’n mate mag oorvleuel, maar wat tog ook van mekaar onderskei kan word.

6.1 Insig in die missionêre aard van God se verbond met Abraham

Mays (1994:225) noem God se belofte aan Abraham dat al die geslagte van die aarde in hom geseën sal word, een van twee groot Ou-Testamentiese teologiese tradisies waarmee die psalm verbind kan word. Inderdaad blyk dit hier dat die digter Genesis 12, “dat als program boven heel Israel’s historie staat” (Wiersinga, s.j.:76), begryp het. Israel het dikwels sy roeping verkeerd verstaan en vergeet dat, volgens die woorde van Grosheide (1952:184), “het onteert den Here als slechts één klein volk Hem prijst”. Maar in Psalm 67 openbaar die bondsvolk ’n diep insig in hulle edel roeping teenoor die nasies.

Soos in Psalm 47 (vgl. Du Preez, 1997:315-316) kom ’n besef van die universele betekenis van die Abrahamitiese verbond hier sterk na vore, en dan nog op ’n heel besondere manier, naamlik via die Aäronitiese seën. Op aangrypende wyse toon die bondsvolk hier die onlosmaaklike verband tussen God se vroeëre universele belofte aan Abraham en die latere Aäronitiese seën oor hulleself. As gelowige verbondsnasate verstaan hulle dat die Aäronitiese seën oor hulleself wesenlik voortvloei uit die universele belofte aan Abraham dat sy nasate tot seën vir die nasies sou wees. Hulle verstaan hoedat die God van die verbond hulle, deur die Aäronitiese seën oor hulleself, wil toerus vir die Abrahamitiese tot-seën-wees vir alle nasies.

Dit is insig wat die Nuwe-Testamentiese verbondsvolk nooit kan ontbeer nie.

6.2 Die teosentriese karakter van alle sending

Lamparter (1958:318) skryf tereg dat die Ou-Testamentiese vroomheid wat op die verhouding met God ingestel is, in Psalm 67 klassieke uitdrukking vind. Teenoor die Kanaänitiese natuurgodsdiens, met sy antroposentriese ingesteldheid, staan die Kopernikaanse waarheid van die Ou Testament dat God, en nie die mens nie, “is at the heart and is the goal of everything that comes to pass ...” (Weiser, 1962:474). Juis na aanleiding van die oes in Psalm 67:7 skryf Calvin (1970:850) dat God telkemale, wanneer Hy sy ou bondsvolk met sy seën gekroon het, daarmee ’n fakkelt aangesteek het om die hele wêreld te verlig, die nasies daarmee nader te trek en daartoe te bring om Hom te soek. En vers 5, die sentrale vers in die psalm, wil die nasies laat jubel juis omdat God hulle regverdig regeer.

Hieruit blyk hoe weselik sending eintlik God se sending is, *missio Dei*, sonder dat die sending van sy volk hiermee konkurteer. God word immers juis geëer deurdat die sending van sy volk in God se eie sending gefundeer is, daaruit opkom en vandaar uit werksaam in die wêreld is. Beaucamp (1976:277) merk op dat min Skrifgedeeltes so sterk as Psalm 67 die besef uitdruk dat Israel in sy konkrete bestaan as Godsvolk getuie was van “la gloire de son Dieu en face du monde”. Volkere mag baie wees en groot en sterk, Israel klein en swak. Maar Israel mag iets groots van God verwag, want hy dien ’n ondeurgroendelik grote God. Valeton en Obbink (1912:371) meen tereg as die hedendaagse Christelike gemeente maar hiervan deurdronge was, sou die wêreld “zoo anders zijn in haar verhouding tot, haar denken over, haar spreken van God”.

6.3 Eksemplariese dimensie

Deur hulle dáár-wees in die geskiedenis as volk van God, was Israel reeds ’n getuie vir die wêreld. Maar om werklik teosentriese getuie van God te wees, verwag Jahwe dat sy volk voorbeeldig sal lewe – eksemplaries (Miga 6:8). Dit was, en sal altyd wees, ’n onmisbare deel van die sending van die Godsvolk. Waar Israel soms geneig was om die goddelike heil selfsugtig te geniet, leer hierdie geloofsgemeenskap nou om uit alle enghartige heilsgenieting weg te breek (Kraus, 1989:42), en begeer hulle Jahwe se heil nou biddend vir alle ander volke. Taylor (1955:351) stel dit sterk: Israel se ou passie vir imperiale ekspansionisme word in dié psalm vervang met die edeler passie dat alle volke Godsvolk gemaak mag word. Selfs al sou Psalm 67 gedig wees in ’n tyd van relatiewe vrede tussen Israel en ander volke, soos sommige meen, is dit ’n feit dat die lied deel van Israel se permanente liedereskat geword het. So het dit deel van die Hebreuse kanon geword, sodat dit gelees en gesing sou kon word ook in tye wanneer die verhouding met ander volke gespanne was. So iets sou inderdaad selfverloëning kos: ’n Ou-Testamentiese vorm van geloof, hoop en liefde. Of, soos Grissom (1979:134) dit in ’n oordenking van Psalm 67 in Nuwe-Testamentiese taal verwoord: ons kom agter dat, as ons vir die wêreld sing sonder die kruis in ons lewe, ons lied dan maar hol klink. In Psalm 67 self beluister ’n mens egter reeds iets van die egte kruisgesindheid.

6.4 Intersessionêre dimensie

Al was Israel nie destyds geroep om fisies oor land en see te gaan om die Godswoord transkultureel uit te dra nie, was hulle wel geroep om deur hulle voorbedding vir die nasies alle lands- en seegrense te oorskry. Hiervan is Psalm 67 ’n pragtige voorbeeld. Dit herinner aan koning Salomo se gebed by die inwyding van die tempel, vir die vreemdeling uit ’n ander land, die *nokrî*, wat van ver gekom het om in Israel te kom aanbid (vgl. Jes. 56:6-7a). Dit stem ook ooreen met ander psalms soos 47, 66, 96 en 117. Dit stem ooreen met Jahwe se eie hart

wat roep (Jes. 45:22, Afr.V): “Wend julle tot My en laat julle red, alle eindes van die aarde”.

6.5 Diakonale dimensie

Behalwe voorbedding vir die volke as voorbeeld van Israel se missionêre lewe tussen die volke, moet hier ook gedink word aan wat ’n mens ’n diakonale of karitatiewe dimensie kan noem: diens van materiële aard. Met verwysing na Psalm 67:7 sê Eerdmans (1947:323) dat in ’n land met ’n gemengde bevolking ook nie-Israelitiese inwoners gebaat het by die landelike seën (wat van God afgebied is). Hulle landerye het dieselfde reën ontvang. Maar ook op ’n baie konkrete wyse het nie-Israeliete by Israel se eie oeste gebaat, deurdat elke vreemdeling (Heb.: *ger*) in Israel reg gehad het op ’n deeltjie van die oes, soos wat die Mosaïese wetgewing by herhaling bepaal (Lev. 19:10; 23:22; Deut. 24:19-22). En die vreemdelinge was nie min nie. Volgens 2 Kronieke 2:17 was daar in Salomo se tyd 153 600!

6.6 Ekumeniese dimensie

Verskillende uitleggers wys op wat ’n mens ’n Ou-Testamentiese “ekumeniese” of “koinoniales” sendingdimensie sou kon noem: die verwagte eenheid tussen Israel en die volke wat hulle tot Jahwe wend. So sê Ridderbos (1958:179) die Psalm eindig as ’n profesie van die heilstyd waarin alle volke saam met Israel die ware God sal dien. Hulle sal wees soos Weiser (1967:476) dit bondig stel: “a single worshipping congregation”. Uiteraard is die misterie van Efesiërs 3 nog nie in klaarheid vir die digter geopenbaar nie: die volle inenting van die nasies in die Israel van God, hulle insluiting in die een verbond op ’n gelyke voet met die “kinders van die koninkryk”. Maar hy is reeds verseker dat “ons God” die God van die hele aarde is, dat hierdie Verlosser die Verlosser van die hele wêreld is (Blocher, 1995:21). Dit is opvallend dat reeds byna 300 jaar gelede ’n bekende Presbiteriaanse teoloog en leraar in sy uitleg van Psalm 67, verse 7-8 verstaan het as profesie van ’n Christelike kerk waarin Jood en nie-Jood in een kudde verenig sal wees, “the beginning of which blessed work ought to be the matter of our joy and praise, and the completing of it of our prayer and hope, in singing this psalm” (Henry, 1953:482).

6.7 Kerugmatiese dimensie

Kidner (1977:237) meen Israel se hoop om deur die Aäronitiese seën heilskennis onder die volke te versprei (v. 2-3), is op ’n wonderlike wyse vervul in die daarstel van die Skrif, wat ’n mens in die waarheid van die verlossing onderrig (2 Tim. 3:15-17). Inderdaad is die Tora en ander reeds bestaande dele van die Ou Testament waarskynlik reeds sedert die Babiloniese ballingskap in sinagoges in verskillende lande deur Joodse rabbi’s uitgelê: allereers vir Joodse lede van die

gemeenskap, maar soos algemeen bekend is, ook vir andere wat belanggestel het. Indien die Ou Testament as vervulling van Israel se gebed vir die verspreiding van heilskennis onder die volke gesien kan word, sal dit ook van die Nuwe Testament kan geld as vervulling van die Oue. Verder val dit op dat etlike uitleggers vers 3 met Handeling 28:28 verbind (Jacquet, 1977:336). Wat Israel in vers 3 biddend hoop, stel die apostel Paulus hier as feit: God se reddingsboodskap is reeds na die nasies gestuur, en hulle sal luister! Ten diepste, sou 'n mens van dit alles moet sê, is Israel se gebed in verse 2-3 vervul in Jesus Christus, die vleesgeworde Woord, die Lig vir die wêreld, van wie die Skrifgeworde Woord getuig (Joh. 5:39).

6.8 Ekologiese dimensie

Binne die konteks van Psalm 67 as geheel open die gawe van 'n ruim oes (v. 7), behalwe die diakonale dimensie (par. 6.5), ook wat 'n mens 'n ekologiese dimensie van sending kan noem. Dit hang ten nouste saam met verse 2-3, waar die Aäronitiese seën Abrahamities vir alle volke begeer word. Die verbond met Abraham het ook 'n *land* ingesluit (Gen. 12:7; 15:18-21). Dit is trouens 'n verbond wat, soos Wielenga (1996:465-467) aangetoon het, nie van die verbond met Noag losgemaak mag word nie. En dié was juis 'n verbond met die aarde (Gen. 9:13) tot beskerming van die aarde en sy inwoners (Gen. 8:22; 9:1-2, 11-17). Ook in die oes op die land staan die digter van Psalm 67 midde-in God se heil (Berkouwer, 1951:103).

Dat God die verbond met die mens sluit, hef menslike verantwoordelikheid nie op nie, maar sluit dit juis in. Ook die verantwoordelikheid vir die aarde. Barnes (s.j.:220) wys daarop dat die Hebreeuse woord *je'bûl* (opbrengs, oes) dui op dit wat die aarde voortbring wanneer dit goed bewerk is. Maar dit is eintlik God wat die vrug skenk. Vandaar die dankseggingpsalms by oesfeeste en (in latere Judaïsme) by die begin van die nuwe jaar in herfs, wat beskou is as tyd van hernuwing van die skepping (Mowinckel, 1962 I:120). Die wonder wat gebeur as die reënseisoen terugkeer en die land deurweek sodat gesaai kan word, landerye en heuwels later met wuiwende graan bedek staan en weivelde met kleinvee oortrek word, is, soos Mowinckel (1962 II:30) dit stel, "a repetition of the great miracle of the original creation, when Yahweh destroyed the powers of chaos and made the earth a home for man". Daarom moet al die nasies Jahwe ken, dien en prys. En waar Hy geken word, moet gelowiges, met God se genade, help om die aarde waarop eens 'n vloek gerus het, in Gods Naam na 'n tuin van Eden te laat lyk.

In sy besinning oor Psalm 67 kla Spurgeon (s.j.:380-381) dat lande onder tirannieke regerings onvrugbaar word en noem dan spesifiek Kanaän wat eens deur die Turke in 'n woesteny omskep is. Hy meen dat namate mense Christus se universele heerskappy oor die kosmos erken, die grond weer vrugbaar sal word.

Hy (Spurgeon, s.j.:386) haal ene William Reid aan wat sê dat wetenskap, gesteun deur godsvrug, grootliks kan help om die aarde weer te help vrugbaar maak. Deur hierdie opmerkinge maak Spurgeon en Reid gedurende die 19de eeu reeds attent op 'n ekologies-missionêre dimensie in die Bybel wat maar onlangs eers in teologiese literatuur meer tot sy reg begin kom.

Jacquet (1977:331) sien die oes van vers 7 as “prélude aux grandes Bénédictiones messianiques attendues”: voorspel tot die verwagte groot Messiaanse seëninge – wat uiteindelik natuurlik ook 'n nuwe aarde insluit. Hiermee is 'n venster geopen met uitsig op die *eschaton*.

6.9 Eskatologiese dimensie

Al is dit eers die boek Openbaring wat 'n visie in klimaksvorm op die eindwerklikheid bied, gee Psalm 67 reeds 'n aangrypende eskatologiese uitsig op die volkere en op die kosmos, waarsonder geen sending werklik kan leef nie. Maillot en Lelièvre (1966:102) sê Psalm 67 bring ons digby Paulus in Romeine 8 waar jy die sug hoor, maar ook die hoop van die hele skepping op “die dag wanneer God openlik sal wys wie sy kinders is” (Lewende Bybel). Soms mag omstandighede eerder na die teenoorgestelde van die beloofde triomfantlike eindwerklikheid lyk, sodat slegs die beloftewoord tussen ons en chaos staan. Maar selfs dan, sê Brueggemann (1984:32), “it is important to pray and sing and share that word against all the data”. Waar so 'n radikale hoop leef, kan sending nie sterf nie.

6.10 Doksologiese dimensie

Met die eskatologiese verwagting hang die lof aan God onlosmaaklik saam, soos veral uit Psalm 67:4-6 gesien kan word. Israel verwag biddend dat al die volke God sal loof, en sluit hulleself hierby in. By die bespreking van verse 4-6 (par. 5.2) is aangetoon dat die lof eintlik dankende lof is. Dit is lof tussen die tye. Terugskouend dank Israel God vir wat Hy is en vir wat Hy vir hulle gedoen het. Vooruitskouend dank en loof hulle Hom vir wat Hy sal wees en vir wat Hy sal voleindig. Dit is wat Westermann (1980:154) noem kofessionele lof. Dit is die lof wat Israel ook van die volke verwag. Wat verblinde oë nog nie kan sien nie, sien die verligte oog van die geloof deur die lofprysing aan Hom uit wie en deur wie en tot wie alle dinge is. As Maclaren (1940:172) Psalm 67 'n “truly missionary psalm” noem, doen hy dit onder andere omdat daarin beluister word wat hy noem “its intensity of longing that from all the ends of the earth a shout of praise may go up” – 'n lofsang tot dié God wat elke volk met die ware lewenskennis wil verlig.

7. Die liturgiese konteks

Dat die psalm vir liturgiese gebruik bedoel was, blyk reeds duidelik uit die musikale aanduidings in vers 1. Dit beteken dat al die reeds genoemde sending-dimensies (par. 6:1-10) op 'n besondere wyse in die Israelitiese erediens saamgetrek word, om vandaar uit in die wêreld werksaam te wees. Met spesifieke verwysing na psalms soos Psalm 67, skryf Blauw (1960:40):

Waar Israel telkens weer faalde, wordt het door zijn psalmen in zijn erediens telkens opnieuw doordrongen van zijn plaats en betekenis, zijn wezen en zijn roeping. De geschiedenis wordt een goddelijk epos, de schepping een koor, de volkerenwereld een gemeente Gods, God zelf de onbetwiste Koning in volle glorie.

Tate (1990:156) wys op die treffende gebruik by die Sefardiese Jode om Psalm 67 in die namiddagdiens by die uitgang van die Sabbat voor te dra. So word die aanbidders as 't ware met hierdie lied vanuit die erediens die wêreld ingestuur. Sou die instellers van dié gebruik 'n aanvoeling gehad het vir die omvattende missionêre betekenis daarvan? In elk geval het die Nuwe-Testamentiese gemeente soveel meer rede as hulle om dit in te sien. Op grond van die getuienis van die Nuwe Testament weet die gemeente van die nuwe bedeling wie op die bestemde tyd tot heil van die wêreld gebore is, geleef, gesterf en opgestaan het.

Met verwysing na Psalm 67 as Ou-Testamentiese gebed vir die verlossing van alle nasies, sê Kirkpatrick (1906:373) hierdie lied dien in die erediens heel gepas as 'n alternatief vir die *Nunc Dimittis* (Luk. 2:29): die danksegging vir die Verlosser deur wie hierdie hoop vir die redding van die wêreld verwesenlik word.

Inderdaad. Want met 'n psalm soos hierdie stap ook die Nuwe-Testamentiese gemeente vanuit die erediens die wêreld tegemoet met die lofprysende bede en wete dat die ganse aarde die God van Israel sal erken, dien, dank en loof as Skepper, Verlosser en Voleinder van alle dinge!

Bibliografie

- AfrV = Die Bybel in Afrikaans (1953-vertaling). 1962. Kaapstad : Britse en Buitelandse Bybelgenootskap.
- ALTE TESTAMENT = Das Alte Testament (Einheitsübersetzung der Heilige Schrift) 1974. Stuttgart : Katholische Bibelanstalt.
- AmpB = The Amplified Bible. 1987. Grand Rapids : Zondervan.
- ANDERSON, A.A. 1977. The Book of Psalms I. London : Oliphants. (New Century Bible.)
- ARENS, A. 1961. Die Psalmen im Gottesdienst des Alten Bundes. Trier : Paulinus-Verlag.
- AV = Holy Bible (Authorised Version). 1964. London : British and Foreign Bible Society.
- BARNES, A. s.j. Notes, critical, explanatory and practical, on the Book of Psalms II. London : Hamilton, Adams.
- BEAUCAMP, E. 1976. Le Psautier (Ps. 1-72). Paris : Librairie Lecoffre. (Sources Bibliques.)
- BERKOUWER, G.C. 1951. De algemene openbaring. Kampen : Kok.

- BEYERLIN, W. 1992. Im Licht der Traditionen: Psalm 67 & 115. Ein Entwicklungszusammenhang. Leiden-New York-Köln : Brill.
- BIBLIA HEBRAICA STUTTARTENSIA. (Elliger, K. & Rudolph, W., ed.) 1984. Stuttgart : Deutsche Bibelstiftung.
- BLAUW, J. 1960. Het geding om de wereld. Deel 1: Oude Testament. Eltheto brochure reeks nr. 2. Zeist : Woudschoten.
- BLOCHER, Henri. 1995. Psalm 67: God, our God. *European Journal of Theology*, 4:19-22.
- BOHL, F.M.Th. 1947. De Psalmen II. Groningen, Batavia : Wolters. (Tekst en uitleg.)
- BRIGGS, C.A. & BRIGGS, E.G. 1907. The book of Psalms I. Edinburgh : Clark. (ICC.)
- BRUEGGEMANN, W. 1984. The message of the Psalms. Minneapolis : Augsburg Publishing House.
- BRUNS = Hans Bruns: Die Bibel (neu übertragen und erklärt von Hans Bruns). 1971. Giessen-Basel : Brunnen Verlag
- BUTTENWIESER, M. 1969. The Psalms. New York : KTAV Publishing House.
- CALVYN, J. 1970. Het Boek der Psalmen I. Goudriaan : De Groot.
- CANISIUS = De Petrus Canisius Vertaling. 1929. (*In* Het Oude Testament in zes Nederlandse Vertalingen II. 1979. 's-Gravenhage : Uitgeverij Boekencentrum.)
- CEV = Holy Bible (Contemporary English Version). 1996. Cape Town : Bible Society of South Africa.
- DAHOOD, M. 1968. Psalms I. New York : Doubleday. (The Anchor Bible.)
- DAVISON, W.T. s.j. Psalms I. Edinburgh : Jack. (The Century Bible.)
- DELITZSCH, F. 1880. Biblical Commentary on the Psalms II. Edinburgh : Clark.
- DU PREEZ, J. 1980. Gebed – 'n teologiese besinning. Kaapstad : NG Kerk-Uitgewers. (Stellenbosse Teologiese Studies no. 5.)
- DU PREEZ, J. 1997. Interpreting Psalm 47: Some notes on its composition, exegesis and significance for the church's mission at the turn of the century. *Missionalia*, 25(3):308-323.
- DU TOIT, S. 1958. Die Psalms. (*In* Die Bybel met verklarende aantekeninge II. Kaapstad : Verenigde Protestantse Uitgewers p. 1087-1329.)
- EERDMANS, B.D. 1947. The Hebrew Book of Psalms. (*In* De Boer, P.A.H., red. Oudtestamentiese Studiën IV. Leiden : Brill.)
- GRISSOM, R.E.C. 1979. Psalm 67: The priest's Easter song. (*In* Augsburg Sermons: Old Testament Lessons. Series C. Minneapolis : Augsburg Publishing House. p. 131-135.)
- GROSHEIDE, F.W. 1952. De Psalmen I. Kampen : Kok.
- GUTE NACHRICHT = Die gute Nachricht (Die Bibel in heutigem Deutsch). 1982. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft.
- HEDLUND, Roger E. 1991. The mission of the church in the world. Grand Rapids : Baker Book House.
- HELBERG, J.L. 1981. Loof die Here (Die Psalms in Ou- en Nuwe-Testamentiese lig). Pretoria : NG Kerkboekhandel Transvaal.
- HENRY, M. 1953. Matthew Henry's commentary on the whole Bible III. London : Marshall, Morgan & Scott.
- HUPFELD, H. & NOWACK, W. 1888. Die Psalmen II. Gotha : Friedrich Andreas Perthes.
- JACQUET, Louis. 1977. Les Psaumes et le coeur de l'homme (Étude textuelle, littéraire et doctrinale. Deuxième livre. Psaumes 42 à 199). Duculot. 2e tirage.
- JB = The Jerusalem Bible. 1966. London : Darton, Longman & Todd.
- JEFFERSON, Helen G. 1962. The date of Psalm 67. *Vetus Testamentum*, 12:201-205.
- KIDNER, D. 1977. Psalms 1-72. Leicester : Inter-Varsity Press. (Tyndale Old Testament Commentaries.)

- KIRKPATRICK, A.F. 1906. The Book of Psalms (Psalms 42-89). Cambridge : University Press. (The Cambridge Bible for Schools and Colleges.)
- KRAUS, H.-J. 1989. Psalms 60-150. Minneapolis : Augsburg.
- KROLL, W.M. 1987. Psalms. London : University Press of America.
- LA BIBLE = La Sainte Bible. 1986. Alliance Biblique Universelle.
- LAMPARTER, Helmut. 1958. Das Buch der Psalmen I. Stuttgart : Calwer Verlag. (Die Botschaft des Alten Testaments.)
- LEIDSE VERT. = De Leidse Vertaling. 1914. (*In* Het Oude Testament in zes Nederlandse Vertalingen II. 1979. 's-Gravenhage : Uitgeverij Boekencentrum.)
- LEUPOLD, H.C. 1972. Exposition of Psalms. London : Evangelical Press.
- LEWENDE BYBEL = Die lewende Bybel. 1983. Roodepoort : CUM.
- LUTHER, M. 1962. Luther's Psalmen-Auslegung II. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht.
- M'CAW, L.S. & MOTYER, J.A. 1970. The Psalms. (*In* Guthrie, D. *et al. ed.* New Bible Commentary Revised. Leicester : Inter-Varsity Press. p. 446-547.)
- MACLAREN, A. 1940. The Psalms. (*In* Robertson, Nicoll W., *ed.* The Expositor's Bible. Grand Rapids : Eerdmans. p. 3-343.)
- MAILLOT, A. et LELIÈVRE, A. 1966. Les Psaumes II. Genève : Éditions Labor et Fides.
- MAYS, J.L. 1994. The Psalms. Atlanta : John Knox Press. (Interpretation.)
- MCDONALD, P.H. 1977. Bible study: Psalm 67. *Kerugma*, 16(64) 53-57, Nov.
- MOFFAT = The Moffat translation of the Bible. 1953. London : Hodder & Stoughton.
- MOTYER, J.A. 1994. The Psalms. (*In* Wenham, G.J. *et al., ed.* New Bible Commentary. Leicester : Inter-Varsity Press. p. 485-582.)
- MOWINCKEL, S. 1962. The Psalms in Israel's worship I & II. Oxford : Blackwell.
- NAV = Die Bybel (Nuwe Afrikaanse Vertaling). 1983. Kaapstad : Bybelgenootskap van Suid-Afrika.
- NBG = Nieuwe Vertaling Nederlandsch Bijbelgenootschap. 1979. (*In* Het Oude Testament in zes Nederlandse Vertalingen II. 's-Gravenhage : Uitgeverij Boekencentrum.)
- NEB = The New English Bible. 1970. Oxford : Oxford and Cambridge University Presses.
- NIV = New International Version of the Holy Bible. 1979. New York : New York International Bible Society
- NOORDTJIZ, A. 1973. De Psalmen III. Kampen : Kok. (KV.)
- NXV = Ibhayibhile (Inguqulelo Entsha). 1996. Cape Town : Umbutho weBhayibhile womzantsi-Afrika. (Nuwe Xhosa-vertaling.)
- OBINK = De vertaling van prof. H.Th. Obink. 1934. (*In* Het Oude Testament in zes Nederlandse Vertalingen II. 1979. 's-Gravenhage : Uitgeverij Boekencentrum.)
- PEROWNE, J.J.S. 1883. The Book of Psalms. London : Bell.
- PETERSON = Peterson, E.H. 1994. The message: The Psalms. Colorado : Colorado Springs.
- PRINSLOO, W.S. 1994. Psalm 67: Harvest thanksgiving psalm, (eschatological) hymn, communal prayer, communal lament or ...? *Old Testament Essays*, 7:231-246.
- REB = The Revised English Bible. 1989. Oxford : Oxford and Cambridge University Presses.
- RIDDERBOS, J. 1958. De Psalmen II. Kampen : Kok. (COT.)
- ROGERSON, J.W. & MCKAY, J.W. 1977. Psalms 51-100. Cambridge : Cambridge University Press.
- RSV = The Holy Bible: Revised Standard Version. 1963. London : Thomas Nelson.
- RV = The Revised Version 1893. Oxford : University Press.
- SABOURIN, L. 1974. The Psalms: Their origin and meaning. New York : Alba House.
- SEGOND = Louis Segond: La sainte Bible. 1959. Nouvelle édition revue. Paris : 58 rue de Clichy.
- SEPTUAGINTA. 1952. (*Edidit* Rahlfs, A.) Vol. 2. Stuttgart : Württembergische Bibelanstalt.
- SMAL, P.J.N. 1956. Die universalisme in die Psalms. Kampen : Kok.

- SPURGEON, C.H. s.j. De Psalmen Davids II. Amsterdam : Los. 5de druk.
- STATENVERT. = Bijbel (Statenvertaling). s.j. Met de volledige kanteekeningen. Leiden : Sijthoff.
- TATE, Marvin E. 1990. Psalms 51-100. Dallas, Texas : Word Books. (Word Biblical Commentary, vol. 20.)
- TAYLOR, W.R. 1955. The Book of Psalms. (*In The Interpreter's Bible IV*. New York : Abingdon Press. Psalms 1-71. p. 17-378.)
- TEV = Today's English Version (Good News Bible). 1976. Collins/Fontana : The Bible Societies.
- VALETON, J.J.P. (Jr.) & OBBINK, H.Th. 1912. De Psalmen I. Nijmegen : Ten Hoet.
- VAN DER LUGT, P. 1980. Strofische structuren in de Bijbels-Hebreeuwse poëzie. Kampen : Kok. (Dissertationes Neerlandicae. Series Theologica.)
- VAN DER PLOEG, J.P.M. 1971. Psalmen I. Roermond & Maaseik : Romem.
- VAN GEMEREN, W.A. 1991. Psalms. (*In Gaebelein, F.E., ed. The Expositor's Bible Commentary V*. Grand Rapids : Zondervan. p. 1-880.)
- VAN UCHELEN, N.A. 1977. Psalmen II. Nijkerk : Callenbach. (POT.)
- VULGATA = Biblia Vulgata (Biblia Sacra). 1946. Matriti : Biblioteca de Outores Christianos.
- WAHL, Harold-Martin. 1992. Psalm 67. Erwagungen zu Aufbau, Gattung und Datierung. *Biblica*, 73:240-247.
- WEBER, B. 1993. Psalm 67: Anmerkungen zum Text selbst und zur Studie von W. Beyerlin. *Vetus Testamentum*, 43:559-566.
- WEISER, A. 1962. The Psalms. London : SCM. (OTL)
- WESTERMANN, Claus. 1980. The Psalms (structure, content and message). Minneapolis : Augsburg Publishing House.
- WIELENGA, B. 1996. Over het vredesverbond als noachitisch verbond. *Pactum salutis in Vetere Testamento. In die Skriflig*, 30(4):457-469.
- WIERSINGA, H.A. s.j. Zendingsperspectief in het Oude Testament. Baarn : Bosch & Keuning.
- WITTSTRUCK, Thorne. 1994. The Book of Psalms: An annotated bibliography, vol. 2. New York : Garland Publishing.

